

גיא יפתחאל – הגבול בין אשר לזבולון

צבי גל

לאיתורו של גיא יפתחאל נודעת חשיבות רבה בהכנת מהלך הגבול בין שבט אשר לשבט זבולון. בראשונה נזכר הגיא בסוף תיאורה של נחלת זבולון: '...ונסב אותו גבול מצפון חנתון והיו תוצאותיו גיא יפתחאל' (יהושע יט יד), ובשנייה הוא נזכר בגבולו המזרחי של שבט אשר: 'ושב מזרח השמש בית דגון ופגע בזבולון ובני יפתחאל צפונה בית העמק ונעיא אל ויצא אל כבול משמאל' (יהושע יט כז).

בטרם נפנה לפרטי הסוגייה הנדונה, נזכיר כי תיאור הגבולות של נחלות השבטים מצטיין בדפוסי ביטוי קבועים בעלי היגיון פנימי, שבהם משתקף נוף של אזור ידוע. ביטוי אופייני לשיטה זו מצוי בתיאורים המפורטים של נחלות שניים משבטי הצפון, זבולון ואשר. תיאור נחלת זבולון מתחיל בגבולו הדרומי, כאשר שריד משמשת בו כנקודת מוצא כלפי מערב, ואחר כך כלפי מזרח. גם תיאור נחלת שבט אשר מתחיל באופן דומה, לאורך גבולו הדרומי, כאשר חלקת משמשת כנקודת מוצא – ראשית כלפי מערב, ולאחר מכן כלפי מזרח. צירי הגבולות ופנייתם לכיוונים השונים ניתנים בתיאורים אלה בדיוקנות ובבהירות בנוסח: '...ועלה גבולם לימה...' (יהושע יט כא), או: '...ושב מזרח שמש...' (יהושע י כז). משום כך ניתוח המקור המקראי יחד עם לימוד הנוף היישובי של האזור הנדון ומאפייניו, עשויים להוות בסיס להכנת הגבול שבמרכז הדיון שלפנינו.

בחינת תיאור גבולו של שבט זבולון מעלה, כי נחלתו מתפרשת בעיקרו של דבר על-פני דרומו של הגליל התחתון: הרי נצרת, בקעת בית-נטופה וגבעות אלונים.¹ הגבול הצפוני של השבט עובר ברמון, שנראה כי אינה אלא מרון/מרום,² ומשם צפונית לחנתון, אשר זיהויה עם תל אל-בדוויה במערב בקעת נטופה מקובל ומוסכם על החוקרים. לפיכך נראה הדבר, כי תואי הנוף שמצפון לעיר זו, ההולם את מהלך הגבול המבוקש, הוא המתלול הדרומי של הרי יטבת בצלעה הצפונית של בקעת בית-נטופה, אשר מהווה גבול טופוגרפי ואקולוגי, ובתקופת המקרא היה אף גבול תרבותי ויישובי.³ בעניין זה יש לדחות את גישתם של אהרוני ושל קלאי, שהלך בעקבותיו, שהיתוו את הגבול מגת-חפר (המצויה במְשֶהד, סמוך לנצרת) בכיוון צפון-מערב עד חורבת גמוס, תוך חציית כל קווי המתאר של הגליל התחתון והתעלמות מהיותם גבולות יישוביים ותרבותיים.⁴ גיא יפתחאל, הבא לאחר התיאור הנזכר, זוהה זה מכבר בנחל ציפורי החוצה את גבעות אלונים, מן הסתם משום רישומו הניכר בנוף האזור.⁵ בצד איתורו של גיא זה, הנזכר, כאמור, גם בתיאור נחלת

1 ראה דיון ומפה: N. Na'aman, *Borders and Districts in Biblical Historiography*, Jerusalem 1986, pp. 134-143

2 שם, עמ' 136-137.

3 צ' גל, 'הגליל התחתון בתקופת הברזל', עבודה לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל-אביב, תשמ"ג, עמ' 38-39.

4 " אהרוני, התנחלות שבטי ישראל בגליל העליון, ירושלים 1957, עמ' 80; ד' קלאי, נחלות שבטי ישראל, ירושלים 1967, עמ' 202.

5 " אהרוני, אטלס כרטא לתקופת המקרא, ירושלים 1970, מפה 72.

שבט אשר, נראו גם מקומות נוספים שנחלת שבט זה ברורים לכאורה: בית-העמק וזההה עם תל מימס, הסמוך לעמקא שממזרח לנהריה; ⁶ נעילאל, הבאה לאחר מכן, וזההה עם חורבת יענין שבפתח נחל חילזון; ⁷ כבול, החותמת פסוק זה, וזההה עם כפר כאבול, אשר בשמו נשתמר השם המקראי. אולם משלל ההצעות והנתונים הללו הצטיירה תמונה, אשר פרטיה הגאוגרפיים לא יצרו קו גבול רצוף, ועל-כן הגיעו חוקרים אחדים למסקנה, כי קטע זה בתיאור נחלת אשר אינו מתאר קו גבול סדיר, אלא מציין רק שמות מקומות ועצמים גאוגרפיים בתחום הנחלה.⁸

לסוגייה זו נדרשנו בעת שערכנו סקר ארכאולוגי בגליל התחתון,⁹ ולאחר שהתברר, כי אף-על-פי שנחל ציפורי מותיר את רישומו באזור יותר מכל נחל אחר, הרי אין בערוצו כל רצף של יישובים, היכול לרמוז על קו גבול.¹⁰ עוד הוברר, כי גם הצעות זיהוי אחרות נתקלות בקשיים רבים, כגון הצעותיו של א' קושקה לזהות את גיא יפתחאל בנחל בית-לחם ואת צפת, הנזכרת בתרגום השבעים (ראה בהמשך). עם חורבת צפת-עדי הסמוכה לשפרעם.¹¹ נחל בית-לחם נמצא בלב גבעות אלונים ולא לאורך שוליהן המערביים, הצופים לעמק עכו ומהווים גבול אזורי. כמו כן מסתבר, כי חורבת צפת-עדי הינה אתר ממלוכי, שאינו יכול לתרום להבנת המערך היישובי הקשור בגבול השבטים.

מצב הדברים לאשורו החל להתבהר, כאשר סקרנו את הפינה הצפון-מערבית של גבעות אלונים בשטח שבין כפר מנדא כמזרח לאַעבלין במערב, ובין ביר מפסור בדרום ושוליו של הר עצמון בצפון. בתחום זה עובר נחל אבליים אשר נחבא בין הגבעות, ועד שאין מגיעים לערוצו, אין מבחינים בו כלל. במהלך הסקר התברר, כי אף שרישומו בנוף אינו ניכר, מהווה נחל אבליים את המשך תואי הגבול, שאותו מציין מתלול הרי יטבת, הנזכר לעיל. אין תימה, כי בנחל זה עברה דרך השיירות הקדומה, שהיתה ידועה בתקופה העות'מאנית ככינוי 'דרכ אל-חורונה', בדרכה מחנתון (תל אל-פְּדוּויה) לעבר תל כיסאן, בואכה עכו ונמלה.¹² ראשית קיומה של דרך זו כבר בתקופה הכנענית, והיה זה א' סאריסאלו שהראה, כי בחלקה המזרחי היא התוותה את הגבול בין שבט נפתלי לבין שבט יששכר.¹³ אולם התרומה החשובה, אשר יצקה תוכן ממשי בתיאורי הגבול שהיו שתומים עד כה, היתה גילויים של שני אתרים בתוך נחל אבליים:

1) חורבת אבו מודוור אעבלין (תל מדור), נ"צ 1700 2470. האתר מצוי על כיפה מבודדת בתוך נחל אבליים, השולטת על הנחל וצופה אליו. שטח האתר כ-17 דונם, ולמרות הסחף שפגע בחלקים רבים ממנו, עדיין ניכר תואי החומה על-פני השטח כטרסה היקפית. שני חתכים סטרטיגרפיים

6 A. Saarisalo, 'Topographical Researches in the Galilee', *JPOS*, IX (1929), p. 36

7 שם, הערה 1.

8 A.E. Kuschke, 'Kleine Beitrage zur Siedlungsgeschichte der Stämme Asser und Juda', *HTR*, 64

(1971), p. 305

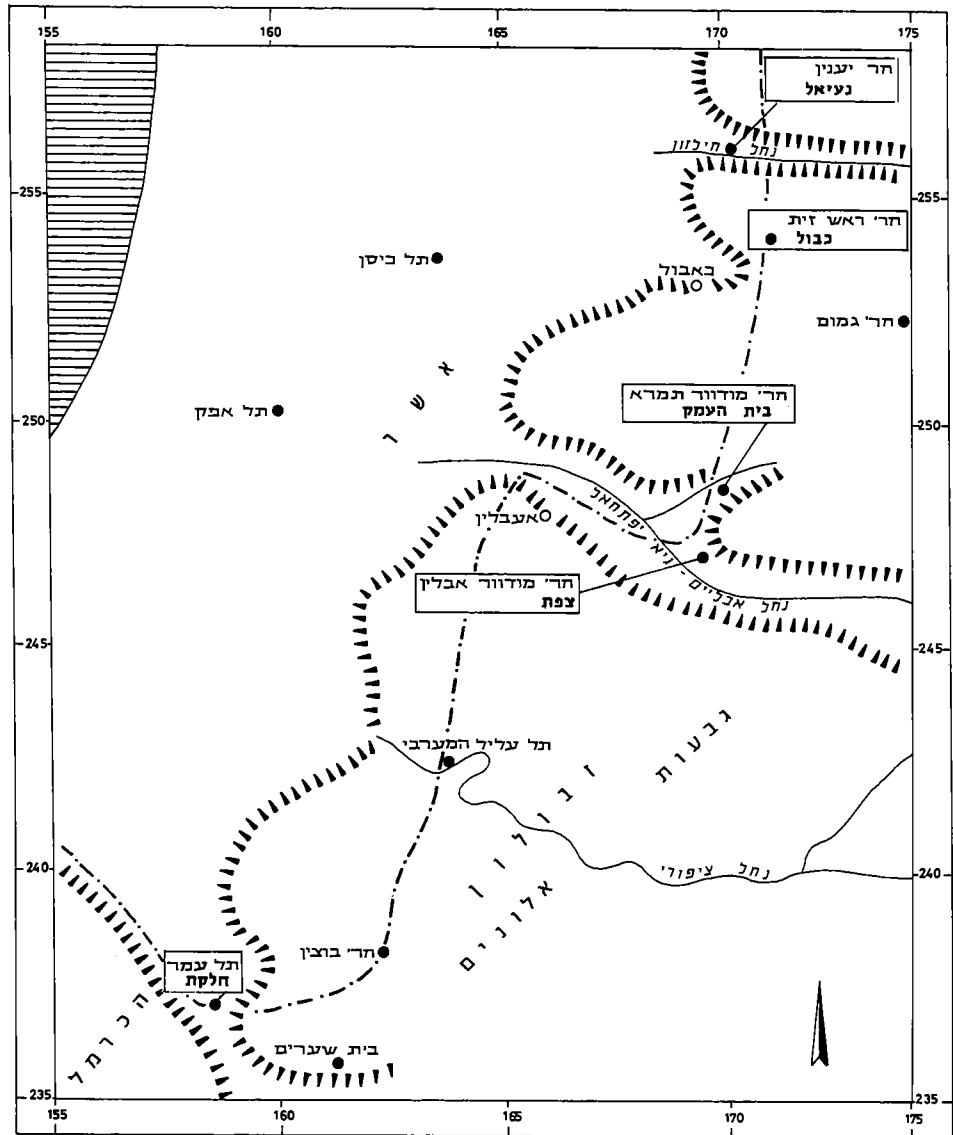
9 הסקר נערך בראשותו של כותב שורות אלו ובהשתתפות וולטר קולמן, גוסטב לנדאו, יענקלה יטבת, אביטל תבורי וסטודנטים מן החוג ללימודי ארץ-ישראל באוניברסיטת חיפה.

10 היישובים בנחל ציפורי מצויים סביב הפיתול הגדול של הנחל, סמוך אל מוצאו לעמק עכו ואלו הם: ראס עלי, תל עליל המערבי וחורבת גוכית. בראשון עמדה עיר בתקופת הברונזה הקדומה ב, ולאחריה — יישוב התנחלות ישראלי; בשני התקיימה עיר-שדה מתקופת הברזל ב ובשלישי היה כפר מתקופת הברזל ב. ראה: גל (לעיל, הערה 3), עמ' 98.

11 ראה: קושקה (לעיל, הערה 8), שם.

12 ב' עודד, 'דרכ אל חורונה דרך קדומה', ארץ-ישראל, י (תשל"ל), עמ' 191-197.

13 A. Saarisalo, *The Boundary Between Issachar and Naphtali*, Helsinki 1926, p. 96

נחל-אבלים (גיא יפתחאל?) וסביבתו

29

נחפרו באתר, ותוצאותיהם הראו רצף יישובי זהה: שכבה 1 (שני שלבים) — התקופה הפרסית; שכבה 2 (שלושה שלבים) — תקופת הברזל ב'. בשטח A נחשפה חומת העיר ברוחב של 2.3 מטרים, אשר הושתתה על הסלע הטבעי והשתמרה בפניה הפנימיים בגובה של 1.3 מטרים. כמו-כן נמצאו חלקי מבנים סמוכים לחומה, ובשלושת שלביהם הארכיטקטוניים נמצאה קרמיקה אחידה בת המאות העשירית והתשיעית לפה"ס. בשטח B, בפניה הדרום-מערבית של היישוב, נמצא שער קטן, שאליו הוביל נתיב עקלתוני ממרגלותיה המזרחיים של הגבעה. לפנינו אפוא אתרה של עיר-סדה מבוצרת, שהוקמה בימי הממלכה המאוחדת, וחרבה באמצעה של המאה התשיעית לפה"ס לערך.

2) חורבת אבו מודוור תמרא, נ"צ 1708 2486. שני קילומטר צפונה נמצא אתר נוסף, ולו דמיון רב לתל מדור. האתר, שרובו סחוף, מצוי על כיפה מבודדת מעל לאחד מיובלי המשנה של נחל אבליים, והשתמר בו קו הביצורים הקדום כטרסה היקפית. שטח האתר משתרע על שבעה דונמים, ועל-פי הקרמיקה שנלקטה בסקר, התקיימה בו עיר בצורה במאות העשירית והתשיעית לפה"ס. לאור כל אלו, נראה מהלכו של נחל אבליים על שני יישוביו, תואם למקומו של גיא יפתחאל בתיאור נחלת זבולון. זה גם זה עוברים מסביבות חנתון הישר מערבה, וממשיכים את גבולו הצפוני של זבולון, שלאורך מתלול הרי יטבת. גם תיאור גבול שבט אשר נראה עתה בהיר יותר, במיוחד לאור גירסת השבעים (קודקס ואתיקנוס) ליהושע יט כז: 'ושב מזרח השמש בית דגון ופגע בזבולון ובגיא יפתחאל צפונה צפתה בית העמק ונעיאל ויצא אל ככול משמאל'. אנו מציעים לראות בפסוק זה תיאור מדויק, המשקף את המערך הגאוגרפיי-ישובי בדרום עמק עכו. גבול שבט אשר, שראשיתו בחלקת — היא תל עמר בפנינה הדרומית-מזרחית של עמק עכו,¹⁴ שב מזרחה אל בית-דגון, שאותה יש לחפש בחורבת בוצין או בבית-שערים, שתיהן בשוליים המערביים של גבעות אלונים. לאחר מכן פגע הגבול בזבולון, פנה צפונה [דרך] גיא יפתחאל (נחל אבליים) ועבר בצפת, היא תל מדור, הנישא מעל הנחל וראוי לשם צפת מלשון 'צופה'. משם פנה הגבול לבית-העמק (חורבת אבו מודוור תמרא) ולנעיאל (חורבת יענין) ויצא מצפון לככול (חורבת ראש זית).¹⁵ המשותף לאתרים הנזכרים בדיון זה ומצאיהם הוא עובדת היותם מיושבים במאות העשירית והתשיעית לפה"ס. פירושו של דבר הוא, כי המציאות היישובית המשתקפת בתיאורי הגבול שלפנינו, הינה, קרוב לוודאי, זו של ימי הממלכה המאוחדת. בדיון על זמנם של תיאורי נחלות השבטים הוצע בעבר להפריד בין רשימות הערים לתיאורי הגבולות, אשר יוחסו על בסיס ניתוח ספרותי לתקופת ההתנחלות,¹⁶ או לימיו של יאשיהו.¹⁷ הנתונים הארכאולוגיים-יישוביים העומדים ביסוד מסקנותינו, מקנים מימד נוסף לגישה, הגורסת כי יש לייחס הן את תיאורי הגבול והן את רשימות הערים לימי הממלכה המאוחדת.¹⁸

לסיום יש להדגיש, כי הדברים המובאים בזאת מהווים דוגמה נאותה לערכם וחשיבותם של הסקר הארכאולוגי והמחקר האזורי-סביבתי לליבון סוגיות בגאוגרפיה היישובית וההיסטורית של תקופת המקרא.

14 במשך שנים רבות זוהה תל עמר, אתר השוכן בקצהו הדרומי-מזרחי של עמק עכו, עם גבע (ראה: ב' מזר, ערים וגלילות בארץ ישראל, ירושלים תשל"ה, עמ' 121-128); וזיהיה של חלקת הוצע בהתאם לכך בתל רגב שמצפון לתל עמר, או בתל קשיש מדרומו. אולם התבוננות בתחום שבין תל קשיש ובין תל רגב מראה, כי דווקא תל עמר הולם את מקומה של חלקת, בהיותו אתר המפתח בקצהו של עמק עכו. לאחרונה הציע מזר לזהות את גבע דרומה יותר, בתל שוש (תל אבו שושה). ראה: ב' מזר (עורך), גבע, ירושלים תשמ"ח.

15 במרוצת השנים לא מצאו הסוקרים השונים בתחומי הכפר כאכול שרידים הקדומים לתקופה ההלניסטית. לפיכך אנו מציעים את חורבת ראש זית, המצויה 1.5 ק"מ צפונה מכאכול, כמקומה של ככול המקראית. ראה: צ' גל, 'חורבת ראש זית: מצודה פיניקית בגליל התחתון', קדמוניות, 66-67 (1984), עמ' 55-59.

16 M. Noth, 'Studien zu den historisch-geographischen Dokumenten des Josuabuches', *ZDPV*, 58 (1935), pp. 185-255

17 A. Alt, 'Eine galilaeische Ortsliste in Jos, 19', *ZAW*, 45 (1927), pp. 59-81

18 ראה: נאמן (לעיל, הערה 1), עמ' 79-84; קלאי (לעיל, הערה 4), עמ' 2-13; W.F. Albright, 'The Topography of the Tribe of Issachar', *ZAW*, 44 (1926), pp. 225-236